

Омарова Ә.Т.

**Төтенше жағдайлар
классификациясы: сипаттық
ерекшеліктері, пайда болу
факторлары мен әлеуметтік
салдарлары**

Тарихтың белгілі бір кезеңдерінде адамзат қауымдастығы апат, катастрофа, жұтау, катаклизма, төтенше жағдай сияқты негативті факторлардың әсерін басынан өткерді және өткеріп келеді. Бір қарағанда, бұл сөздер болып жатқан процестерді бірдей сипаттайтын сияқты, бірақ шынайылығында олардың мәніне назар аударсақ, бұл олай емес.

Төтенше жағдайлар мәселесі мен қауіпсіздік жүйесінде азаматтық қорғауды ғылыми талдау оның теориялық-әдістемелік негізін зерттеу мен қалыптастырудан басталуы қажет, ол өзіне жаратылыстану-ғылыми, гуманитарлық және арнайы білімдерді қамтиды. Экстремалдылық теориясының, тіршілік әрекеті қауіпсіздігі және азаматтық қорғаудың теориялық-әдістемелік мәселелерін кешенді дұрыс шешу жағдайында ғана төтенше жағдайлардың алдын алу мен салдарын жоюдағы нақты ұйымдастырушылық-басқарушылық шешімдер қабылданады. Осы аталған ғылыми проблематикасын зерттеуді қажет ететін мәселелер шеңбері көп қырлы экстремалды құбылыстар мен процестерді зерттеуді қамтиды, олардың бір көрінісі ретінде әртүрлі сипаттағы төтенше жағдайлар қатысады.

Авторлардың берген анықтамасы бойынша төтенше жағдай – бұл белгілі бір аймақтағы халықтың өмір сүруіне қауіп төндіретін табиғи құбылыстар, катастрофалар, стихиялық немесе басқаша түрде болатын апаттар арқылы халықты материалдық шығындарға ұшырататын, олардың денсаулықтарына залал келтіретін, адам құрбандығына алып келетін жағдайлардың орын алуы. Бұл түсінікті толық сипаттау және басқа да ұғымдардан айырмашылығын анықтау, әлеуметтік қорғаумен байланысын айқындау үшін бұл түсінікті жан-жақты қарастыру қажет.

Бұл жұмыстың негізгі мақсаты болып төтенше жағдайлардың табиғи және әлеуметтік сипатын, олардың пайда болу себептерін және адамзат тіршілігіне әсерін зерттеу болып табылады. Сонымен бірге, Қазақстан территориясында орын алатын табиғи, антропогенді және социогенді факторлардың негізінде пайда болатын төтенше жағдайлардың толық және жиынтықты түрлеріне классификация жасалынып, экстремалды жағдайдың көлемі, түрлері және өту барысын сипаттайтын құбылыстардың барлық жиынтықтарының жалпы және ерекше сипаттамалары жан-жақты қарастырылған.

Түйін сөздер: төтенше жағдайлар, табиғи апаттар, қауіп, антропогенді, табиғи, қатер.

Omarova A.T.

**Classification of emergencies:
features of character, the
factor of occurrence of social
implications**

The range of issues that need to study for this scientific issues, research covers diverse extreme (emergency) phenomena and processes, one of the manifestations of which are the emergencies of various kinds.

The main purpose of this work is to investigate the basic natural and social issues in emergency situations, the main causes and influencing factors, the impact on their livelihoods. At the same time, made an analysis on the classification of emergency situations that arise on the basis of various natural, anthropogenic and sociogenic factors occurring in the territory of Kazakhstan.

In general, the scientific study of natural and anthropogenic disasters covers monitoring, development of methods for forecasting Bank of emergencies, the ability to predict, evaluate and make decisions on the means of prevention, monitoring and protection for the development of science and technology, targeted programs. Scientific analysis of the current state of emergency takes its basis from the research and development of theoretical and methodological foundations.

Key words: emergencies, extremality, a natural disaster, danger, threat, anthropogenic, natural, social emergencies.

Omarova A.T.

**Классификация чрезвычайных
ситуаций: особенности
характера, фактор
возникновения и социальные
последствия**

Главной целью данной работы является исследование основных природных и социальных характеров в чрезвычайных ситуациях, основных причин и факторов, влияющих на их жизнедеятельность. Вместе с тем, сделан анализ поклассификации чрезвычайных ситуаций, который возникает на основе разных природных, антропогенных и социогенных факторов, происходящих на территории Казахстана.

В целом, научное исследование природных и техногенных чрезвычайных ситуаций охватывает проведение мониторинга, разработку методов прогнозирования банка чрезвычайных ситуаций, умение прогнозировать, оценивать и принимать решения о средствах профилактики, наблюдение и защиту по разработке научно-технических, целенаправленных программ. Научный анализ текущего состояния чрезвычайных ситуаций берет свою основу от изучения и формирования теоретико-методологических основ.

Ключевы слова: чрезвычайные ситуации, экстремальность, стихийное бедствие, опасность, угроза, антропогенные, природные, социогенные чрезвычайные ситуации.

**ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙЛАР
КЛАССИФИКАЦИЯСЫ:
СИПАТТЫҚ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, ПАЙДА
БОЛУ ФАКТОРЛАРЫ
МЕН ӘЛЕУМЕТТІК
САЛДАРЛАРЫ****Кіріспе**

Адамзат өзінің дамуының белгілі бір кезеңдерінде апаттар, катастрофа, катаклизмалар, төтенше жағдайлар сияқты жағымсыз факторлардың әсерін басынан өткізіп келеді. Бір қарағанда бұл сөздер болып жатқан процестің бір мағынасын беретін сияқты, бірақ осы анықтамалардың мәніне қарасақ олай емес екенін көруге болады.

Жоғарыда аталған түсініктердің барлығының жалпы белгісі – бұл қалыпты, күнделікті шеңберден шығып кету. Экстремалдылық сөзі (от лат. *extremum* – соңғы) қиындығы, күрделілігі бойынша қалыпты жағдайдан шығатын төтеншелікті білдіреді.

Бұл түсінікті толық анықтау және басқа жоғарыдағы аталған түсініктерден ерекшелігін білу үшін осы түсініктің жан-жақты талдамасын беру қажет.

ҚР-дың «Азаматтық қорғау туралы» заңында төтенше жағдай ретінде қазіргі кезде қалыпты табиғи, өндірістік-техногенді және әлеуметтік-экономикалық процестерден айтарлықтай ауытқып, белгілі бір жағдайды туындататын негативті факторлардың жиынтығы ретінде анықталған [1].

Қалыпты жағдай деп әлеуметтік институттар, қауымдастықтар, әлеуметтік топтар, индивидтер мен әртүрлі әлеуметтік ұйымдар ұзақ эволюция, тарихи тәжірибе, даму барысында қалыптастырған процестер мен құбылыстар түсініледі, олардан ауытқу негативті ретінде қабылданады [2].

Экстремалды және төтенше жағдай арасында айырмашылық бар. Экстремалды жағдай теріс фактордың әсері аймағында болатын адамдар мен топтарға тікелей қатысты, олардың аман қалуы үшін индивидуалды-психологиялық және физикалық ресурстарды мобилизациялауды талап етеді [3]. Ал төтенше жағдай жалпылама түсінік болып саналады, жағымсыз жағдайды арнайы әлеуметтік топтардың жалпы бағалауымен қоса, қажетті басқарушылық шешімдер қабылдау, оның салдарын жою үшін немесе алдын алу үшін қоғамдық саладан әртүрлі ресурстарды тартуды білдіреді. Бұдан көретініміз төтенше жағдай әлеуметтік жүйенің көп құрылымдық элементтерін қозғайды, сол арқылы олардың осы элементтердің қызметтері өзгеріске түседі.

Экстремалды жағдайдың негізгі маңызды критерийі болып Б.Н. Порфирьев бойынша, олардың бір жағынан, уақыт критерийімен (кенеттен дамуы) және екінші жағынан, олардың пайда болу кезінен бастап әртүрлі қауіптердің («қатерлі» факторлар) және қиратушы әрекеттердің өсуімен көрінетін шектен шығу табылады [4]. Іс-әрекетті басқару үшін экстремалды жағдайдың ерекше критерийі ретінде олардың уақыт параметрлері алынады. Зерттеушілер П.С. Карако мен Д.Д. Зербино экстремалдылықтың маңызды критерийлер ядросын келесілермен толықтырады:

– субъектілі-объектілі ситуативті қатынасты анықтайтын қайшылықтардың дамуының соңғы шекті деңгейі;

– ситуативті қатынастың шиеленісуі және мәселелілігі, олардың жанжалды немесе катастрофалық түрдегі ерекше қайшылығы;

– адамдардың шекті, стрестік жағдайы;

– олардың экстремді шешім қабылдау қажеттілігі [5; 6].

Осындай субъект-объектілі қатынастың ерекше, өткір қайшылықты өзара әрекетінде – П.С. Карако көрсеткендей, – экстремалды жағдайдың тууы мен қалыптасуының себептері, көздері жатыр [6].

Жалпы, қазіргі зерттеулерде қалыптасқандай, экстремалды жағдайдың өгермейтін факторлары ретінде мойындалған жалпылама мәнді белгілері болып келесілерді көрсетуге болады:

– экстремалдылықтың кездейсоқтығы, күтпеген жағдайлық сипаты;

– мазмұны бойынша радикалды және жүзеге асуы бойынша бағытсыз сипатта көрінетін экстремалды жағдайдың бір сызықты болмауы;

– экстремалды жағдайдың төтенше болуы, яғни, олардың нормативті немесе қалыпты әрекет пен жағдай шегінен шығуына байланысты ситуативті жағдай өзгерісінің шекті деңгейі;

– экстремалды жүйені дамытудың болуы мен ішкі потенциалының көрінуінің негізгі жағдайының динамикалылығы;

– бүлдірушілік, қиратушылық теріс салдардың және катастрофалық потенциалдың болуы мен көрінісі ретінде;

– экстремалды жағдай процесін рационалды реттеу мүмкіншіліктерін дамытудың стихиялылығы;

– жүйені бұзу қаупінің өзектілігі (яғни, «өмір-өлім» парадигмасының актуализациялануы);

– экстремді мәселенің көптігі және әртүрлілігі (физикалық, психологиялық, гносеологиялық, тектологиялық және т.б.);

– энтропиялылық – жағдайдың тұрақсыздық, реттелмегендік элементтерімен, сонымен байланысты, экстремогенді қайшылықтарды дамыту және шешу тенденцияларының анықсыздығымен қоюланған ретінде;

– кумулятивтілік немесе экстремалды қайшылықтарды тездетіп шешу;

– шиеленесушілік, яғни ситуативті жағдай мен қатынастың жоғары шиеленесуі субъектінің стрестік жағдайына себепші болады;

– экстремалды жағдай процесін қайта қалпына келтірудің проблемалылығы;

– субъектінің экстремалды жағдайды шешуге экстремді жедел қатысуының өзектілігі.

Аталған сипаттамалардың интегралды жиынтығы экстремалды жағдайдың терең мәнін бейнелеуге, оларды анықтайтын белгілерді адамның іс-әрекетіне белсенді әсер ететін негізгі экстремогенді фактор ретінде ашуға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта төтенше жағдайларды теориялық зерттеу және экстремалдылықпен байланысты тәжірибелік іс-әрекетте де қандай да бір ғылыми және тәжірибелік талаптарды қанағаттандыратын төтенше жағдайлардың белгілі бір классификациялар жүйесі қалыптасқан жоқ. Сондықтанда әртүрлі ғылыми жұмыстар мен төтенше жағдайлар классификаторларында осы мәселеге байланысты әртүрлі амалдарды кездестіруге болады. Осыны есепке ала отырып, біз әртүрлі негіздер мен белгілер бойынша төтенше жағдайларды классификациялауда, оның ғылыми жұмыстар мен ресми қабылданған және бекітілген төтенше жағдайлар жіктемесінде сипатталу деңгейіне қарай жүйелеу амалын қолданамыз.

Негізгі бөлім

Төтенше жағдайлар типологиясы қазіргі уақытта кеңіп келеді, осы сала бойынша танымдық қызығушылықты арттыра отырып күрделі де, нақты болып қалыптасуда. Зерттеушілер осы бағыт төтенше жағдайлардың толық және жиынтықты түрлерін классификациялауға, экстремалды жағдайдың көлемі, түрлері және өту барысын сипаттайтын құбылыстардың барлық жиынтықтарының жалпы және ерекше сипаттамаларын жан-жақты қарастыруға ұмтылуда.

Зерттеудің алғашқы кезеңінде жіктелетін құбылысты басқа шынайы құбылыстардан ажыратып алу қажет. Төтенше жағдайларды классификациялауда бұл оның ең маңызды белгілерінің бірі болып жатқан ситуативті процестердің нор-

мадан радикалды ауытқуымен жүзеге асады. Жоғары айтылғандай, төтенше жағдай жүйенің қалыпты, тұрақты тепе-теңдік жағдайынан тұрақсыз жағдайға өту нәтижесінде пайда болады. Бұл ішкі өзгерістердің немесе сыртқы факторлар әсері нәтижесінде ондағы қолайсыздықтың және шиеленістің өсуімен жүреді. Үлкен шиеленіс пен өзгерістердің шектен тыс бифуркация аймағына шығуы жағдайында процестер мен құбылыстарды реттеу механизмдер тұрақты байланыс пен қатынасты сақтап қала алмауы мүмкін. Сапаның ауысуы және кенеттен өзгеруі жүреді, экстремумды тудырады. Егер осы процеске субъект (адам, әлеуметтік топ, қоғам) және оның тіршілік ету ортасы қатысқан болса, экстремалды немесе төтенше жағдай ретінде сипатталатын жағдай туындайды [7].

Төтенше жағдайлар классификациясы олардың типологизациялануының критерийлерін анықтауға және бір типті сипаттағы процестерді идентификациялау тәсілін табуға негізделеді. Сонымен қатар, классификация ағашы өзінің негізі ретінде классификацияның жалпы белгілерін алуы керек, яғни, қоршаған шынайы тұрмыстың бастапқы сипаттамаларына сүйенуі қажет. Осы негіздердің маңыздылары – бұл қоршаған шынайылықтың әртүрлі құрылымдық деңгейлерін оның байланысу, өзара әрекет және экстремалдылықтың деңгейі мен типтеріне сәйкес бөлу.

Мұндай классификацияны А.А. Украинцев пен А.А. Поташкин өз еңбектерінде ұсынған [8]:

– өлі табиғаттағы экстремалдылық (табиғи экстремумдар) – субатом, атом, молекулалық, макроденелік, сонымен бірге, планетарлы, күн жүйелік, галактикалық және метагалактикалық деңгейде. Табиғи экстремумдарды көп жағдайда «табиғи апаттар» деп атайды, яғни, бұл халықтың тіршілігін кенеттен бұзумен, материалдық құндылықтарды қиратумен және жоюмен, адамдарға залал келтірумен және өлімімен сипатталатын катастрофалық жағдайды тудыратын қауіпті құбылыстар мен процестер (геофизикалық, геологиялық, гидрологиялық, атмосфералық және басқа да шығу көздерімен). Табиғи апаттар – шығу көзі табиғатпен байланысты құбылыстар, бірақ олардың өзі өндірістегі, көліктегі, коммуналды-энергетикалық шаруашылықтағы және адамның басқа да салаларындағы апаттарға және катастрофаларға жиі әкеледі;

– тірі табиғаттағы экстремалдылық – субклеткалы (оргоноидты, клеткалы, мүшелік, организмдік), популяциялы-түрлік, биоценостик-

тік, биосфералық және ноосфералық деңгейде;

– «екінші», «жасанды» деңгейдегі экстремалдылық, жекелей алғанда, техногенді деңгейде (техногенді экстремумдар), онда ақпараттық-реттеушілік және энергетикалық экстремум деп бөлуге болады;

– қоғамдағы экстремалдылық (социогенді экстремум) – индивидуалды-тұлғалық, отбасылық, ұжымдық, әлеуметтік-топтық, таптық, ұлттық, мемлекеттік, мемлекет аралық және жалпы адамзаттық (өркениеттік) деңгейде.

Әрбір деңгейге экстремалды өзара әрекет ету тәсілі, экстремалды даму заңдылықтары және экстремалды қалыптасу тән.

Апаттардың қауіпін азайту бойынша БҰҰ-ның халықаралық стратегиясында (БҰҰ ААХС) апат «адамның өліміне немесе жарақаттануына, мүліктердің зақымдануына, әлеуметтік және экономикалық дағдарысына немесе қоршаған ортаның тоқырауына әкелетін қауіпті физикалық оқиға, құбылыс немесе адамның іс-әрекеті ретінде сипаттайды [9]. Апаттар табиғи және техногенді болуы мүмкін. БҰҰ-ның берген классификациясына қарағанда Хан мен Василеску табиғи және антропогенді құбылыстарға негізделген әлеуметтік-қауіпті табиғи құбылыстарға көбірек назар аударады [10]. Құрғақшылық, сел, өрт және лай көшкіні де осы жіктеуге енген. Олар апаттарды келесідей кесте түрінде берген.

Төтенше жағдайларды классификациялаудың қазіргі кездегі теориялық ақпараттардағы кең таралғаны болып экстремалды жағдайдың объектісі мен шығу көзіне байланысты жіктелуі табылады. Соған орай, төтенше жағдайларды классификациялауда төтенше жағдайдың үш негізгі түрлері бөліп көрсетіледі: табиғи, антропотехногенді, социогенді.

Табиғи төтенше жағдайларды екі түрге бөлуге болады:

1) адамның іс-әрекетімен байланысты емес, оған және тіршілік ортасына өзінің салдарымен әсер ететін таза табиғи құбылыстардың себебінен туындайтын табиғи-стихиялы апат;

2) адамның қандай да бір әрекетімен табиғи ортаға әсер етуімен болатын табиғи-антропогенді апат.

Төтенше жағдайдың бұл түрі табиғи-стихиялы және табиғи-антропогенді сипаттағы төтенше жағдайдың келесідей түрлерін енгізеді: физикалық (өрттер және әртүрлі сипаттағы жарылыстар); гидродинамикалық (сел, су тасқыны және т.б.); метеорологиялық (боран, дауыл, құйын); биологиялық-әлеуметтік (адамдардың,

жануарлардың, өсімдіктердің инфекциялы аурулары); геофизикалық; геологиялық (экзогенді); агрометеорологиялық; биосфералық; астрофизикалық; экологиялық (атмосфера, гидросфера, биосфера) және т.б.

Соңғы жылдары табиғи төтенше жағдайлардың әртүрлі түрлерінің санының өсу тенденциясы байқалады. Соңғы үш жылда жер сілкінісі, су тасқыны, сел, өрт және басқа да апаттардың саны екі есе өскендігі байқалады.

1-кесте – Апаттардың классификациясы

Апаттың түрлері	Мысалдары
Геологиялық апат	• Жер сілкінісі, көшкін, өрт, цунами
Су және климаттық апаттар	• Сел, құрғақшылық, су тасқыны, бұршақ, жылы және суық ауа толқындары, дауыл, теңіз эрозиясы, қар көшкіні, торнадо, тропикалық циклон
Биологиялық апаттар	• Жануарлар/адамдар эпидемиясы, тамақтан улану, зиянкестер шабуылы
Қоршаған орта үшін апаттар	• Ағаштарды кесу, қоршаған ортаның ластануы
Химиялық, өндірістік және ядролық апаттар	• Химиялық, өндірістік, ядролық апаттар, мұнайдың төгілуі/өрт
Оқиғалармен байланысты апаттар	• Самолеттің құлауы қайық/жол/теміржол апаттары, бомба жарылысы/ жарылыс, ғимараттың құлауы, электрлік апаттар, орман өрті, кеніштің суға толуы, қала/ауыл өрті

Ресурс: CBSE (2006), cited in Khan, Vasilescu, and Khan (2008).

Төтенше жағдайлардың классификациясының екінші түрі – антропотехногенді сипаттағы төтенше жағдайлар табылады. Көп жағдайда бұл төтенше жағдай «техногенді» деп сипатталады. Бірақ «артропотехногенді» деген нақты және дәлелді болып табылады. Себебі, кез келген апат немесе катастрофа таза техникалық сипатқа ие болмайды, мәні бойынша адамның іс-әрекетімен байланысты болады және бәрібір адамға немесе оның тіршілік ортасына әсер етеді.

Қазақстанда ең көп кездесетін апаттардың бірі автомобилді көлік апаттары. Елімізде әр жыл сайын жол апатынан 3 мыңнан аса адам көз жұмады, көбі мүгедек болып, қаншасы зардап шегеді. Жол-көлік апатының 75%-ы жүргізушінің жол қозғалысы тәртібін бұзғандығынан болады. Ең қауіпті жол ережесін бұзудың түрі болып жоғары жылдамдық, қарсы жол айрығына шығу, көлікті мас күйінде басқару табылады.

Экстемумдардың әлеуметтік салада пайда болуы мен бүгінгі күнде әртүрлі сипатта болуы социогенді төтенше жағдайларды қарастырудың өзектілігін білдіреді.

Социогенді төтенше жағдайдың қоғамға қатысты ерекше белгілері болып келесілер табылады:

– әлеуметтік жүйе қалыптасу режимінің тұрақсыздануы және оның тепе-теңдік жағдайы-

нан шығуы, соның салдарынан қоғамдық өмірдің әртүрлі саласында дисфункцияның артуы;

– нақты және резервті ресурстардың (уақыт, табиғи, адамдық, еңбек, интеллектуалды т.б.) күшеюі, шекті нүктесіне жетуі;

– преманентті сипатқа ие әлеуметтік өзара әрекет жүйесінде дағдарысты құбылыстардың және қысымның күшеюі;

– әлеуметтік жүйенің ішкі реттелмегендігі, тұрақсыздық жағдайы;

– адамдардың өмірлік іс-әрекетінде нормативті реттеу құралдарының тиімділігін жоғалту, өзгерген жағдайға әлеуметтік мінез-құлық бағдарламасының болмауы немесе қалыптаспауы;

– адамдардың рационалды мінез-құлығынан иррационалды-эмоционалды компоненттерінің артып деструктивті әрекеттік мінез-құлқының өсуі.

Осы әлеуметтік экстремалды жағдайлар қасиеттерінің барлығы оларды қарастыру, алдын алу, жою және классификациялау процесінде есепке алынады.

Социогенді төтенше жағдайлар екі түрге бөлінеді:

- қоғамдық дағдарыс және жанжалдар;
- тұлғалық дағдарыс және жанжалдар.

Социогенді төтенше жағдайлардың аталған түрлері келесі түрлерден көрінеді: әскери әре-

кеттер (соғыс); терроризм; әлеуметтік жанжалдар салдары; экстремизм; революция; өз-өзіне қол салу және басқа да әлеуметтік және тұлғалық сипаттағы экстремалды жағдайлар.

Қорытынды

Қазақстанда табиғи қауіптердің кең түрлері орын алады. Атап айтқанда, жер сілкінісі, су тасқыны, орман және дала алқаптарындағы өрттер, қарлы борандар және тағы басқалары. Барлық таулы және тауға жақын аймақтарда су көшкіндері мен қар басып қалу қауіптері бар. Басқаларымен салыстырғанда таралу алқабы және тигізген зияны бойынша су көшкіндері бірінші орында тұр. Тек қана соңғы 70 жыл ішінде олардың 600 түрі болып, олардың көпшілігі катастрофалар түрінде көрінген. Тигізген залалдары бойынша екінші орында тұрған қар көшкіні. Жерді интенсивті түрде рационалды игермеу осы көшкіндерді тудырады. Олар тау-кен өндірістері, автокөлік магистралдары, инфраструктура объектілері бар халықтың неғұрлым тығыз орналасқан жерлеріне қауіп тудырып отыр. Бұл қауіпті табиғи құбылыстарды бақылау жүйесі әлі де болса даму сатысында тұр, ал оларды қорғаудың сенімді шаралары толық жасалған жоқ.

Біздің жүргізген әлеуметтанулық зерттеулер нәтижелері көрсеткендей, біз зерттеу жүргізген аймақта төтенше жағдайлар халықты өте қатты толғандыратындығы байқалды. Респонденттердің «Иә, өте қатты толғандырады» дегендері сұралғандардың 82,2%-ын құраса, «иә, белгілі бір деңгейде толғандырады» деген жауап нұсқасын –17,5% көрсетті. Берілген жауаптар аяқ астынан болатын экстремалдық ситуациялардың адамдар санасында үнемі орын алатындығын көрсетіп отыр.

Сонымен бірге, адамдардың қауіпсіздікті бағалауын білу мақсатында «Сіз қалай ойлайсыз, өмір сүрудің қауіпсіз болуы және төтенше жағдайлардағы қиындықтарды (тәуекел жағдайларды) төмендету қандай негізгі факторларға байланысты?» деген сұрақ қойылды. Алынған жауаптардың нәтижесі бойынша, респонденттер «әрбір адамның жауапкершілігін» бірінші орынға қоятындығын көрсетті. Яғни әрбір адам өз орнында өз әрекетіне жауапкершілікпен қарауы тиіс, өйткені түрлі техногендік апаттар жекелеген адамдардың

жауапсыздығынан да болып жатады. Жауап берген респонденттердің – 53,2% әрбір адамның жауапкершілігін алғашқы орынға қояды. Төтенше жағдайлар министрлігінің (ТЖМ) жұмысын ұйымдастыруды және оның сапасын халықтың – 10,3%, мемлекеттің саясатын – 7,1% респонденттер маңызды – деп есептейді.

«Сізді төтенше жағдайлардың қандай түрлерінен келетін қауіп пен қатерлер көбірек мазалайды?» деген сұраққа сұралғандардың 54,8% – қауіпті объектілердегі апаттар мен катастрофалар қатерлері (техногенді төтенше жағдайлар), 66,7% – табиғи құбылыстардан келетін қауіптер (зілзала, су тасқыны, дауыл, лай көшкіні, орман өрті т.б.), 59,5%- терроризмнен, әскери әрекеттерден, әлеуметтік жанжалдардан келетін қауіптер (социогенді төтенше жағдайлар) өте қатты мазалайтынын көрсетті. Яғни, төтенше жағдайдың қандай түрі болмасын халықты мазалайтынын байқатады.

Сондықтан да, қазіргі жағдайда қауіпсіз өмірлік іс-әрекетке дайындаудың кешенді механизмін қалыптастыруды қамтамасыз етуіміз қажет. Бұл механизм келесілерді қамтиды:

- әртүрлі өмірлік жағдайлардағы тұлғаның дамуына қажетті білімдер мен дағдыларды игеру мен беру;
- экологиялық дүниетанымды қалыптастыру;
- табиғи катаклизм жағдайында жасайтын әрекеттерге үйрету;
- қоғамдағы өткір әлеуметтік жанжалдар жағдайында адекватты әрекет ету мен өзін ұстай алу қабілетін дамыту;
- Отанның қызығушылығын қорғауға дайындығын қалыптастыру.

Жоғарыда аталған төтенше құбылыстарды азайту үшін төтенше жағдайлар мен технологиялық апаттардың тікелей және қосымша әсерін есепке алу, халықтың қорғансыздығын төмендетуге бағытталған шараларды жүзеге асыру және де ел халқының қауіпті құбылыстарға, климаттық өзгерістерге тиімді бейімделуін қамтамасыз ету қажет. Табиғи және техногендік сипаттағы катастрофаларды шешуге мемлекеттік органдармен қатар азаматтық қоғам институттары, ғылыми қауымдастық, халықаралық ұйымдар, қаржылық институттар, жеке сектор, сонымен қатар еріктілер белсенді араласу механизмін жетілдіру қажет.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының «Азаматтық қорғау туралы» заңы, 2014 жыл, 11 сәуір, №188-V
- 2 Общая социология / под ред. проф. А.Г. Эфендиева. – М.: Инфра-М, 2000. – С. 523.
- 3 Лосик Т. Поведение человека в экстремальных ситуациях. // ОБЖ. 2000. – №11. – С. 55.
- 4 Порфирьев, Б.Н. Государственное управление в чрезвычайных ситуациях. – М.: Наука, 1991. – 135 с.
- 5 Зубков В.И. Социологическая теория риска. – М.: РУДН, 2003. – С. 65.
- 6 Карак П.С. Проблема критериев и типологии экстремальных ситуаций во взаимоотношениях общества и природы // Вес. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 3, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. – 1993. – № 2. – С. 25–28.
- 7 Бабосов Е. М. Социальные последствия Чернобыльской катастрофы, пути их преодоления – Минск: БТН-информ, 2001. 220 с.
- 8 Украинец А.А., Поташкин А.А. Чрезвычайные ситуации и безопасность: Экстремологический и социологический анализ. Монография. – ГГТУ им. П.О. Сухого, 2007. – 209 с.
- 9 UNISDR (2004b) 'Terminology: basic terms of disaster risk reduction'. http://www.unisdr.org/files/7817_7819isdrterminology11.pdf(accessed on 5 September 2015).
- 10 Khan H., Vasilescu L.G., Khan A. (2008) 'Disaster management cycle: a theoretical approach'. Management and Marketing. 6(1). pp. 43–50.
- 11 Губанов В.М., Михайлов Л.А., Соломин В.П. Чрезвычайные ситуации социального характера и защита от них. – М.: Дрофа, 2007. – С. 57.

References

- 1 Қазақстан Республикасының «Азаматтық қорғау туралы» заңы, 2014 жыл, 11 сәуір, №188-V
- 2 Obshhaja sociologija/ Pod red. prof. A.G. Jefendieva. – М.: Infra-M, 2000. – S. 523.
- 3 Losik T. Povedenie cheloveka v jekstremal'nyh situacijah. // OBZh. 2000. – №11. – S. 55.
- 4 Porfir'ev, B.N. Gosudarstvennoe upravlenie v chrezvychajnyhsituacijah. – М.: Nauka, 1991. – 135 s.
- 5 Zubkov V.I. Sociologicheskaja teorija riska. – М.: RUDN, 2003. – S. 65.
- 6 Karako P.S. Problema kriteriev i tipologii jekstremal'nyh situacij vo vzaimootnoshenijah obshhestva i prirody // Ves. Belarus. dzjarzh. un-ta. Ser. 3, Gistoryja. Filasofija. Palitalogija. Sacyjalogija. Jekanomika. Prava. – 1993. – № 2. – С. 25–28.
- 7 Babosov E. M. Social'nye posledstvija Chernobyl'skoj katastrofy, puti ih preodolenija – Minsk: BTN-inform, 2001. 220 s.
- 8 Ukraineec A.A., Potashkin A.A. Chrezvychajnye situacii i bezopasnost': Jekstremologicheskij i sociologicheskij analiz. Monografija. – GGTU im. P.O. Suhogo, 2007. – 209 s.
- 9 UNISDR (2004b) 'Terminology: basic terms of disaster risk reduction'. http://www.unisdr.org/files/7817_7819isdrterminology11.pdf(accessed on 5 September 2015).
- 10 Khan H., Vasilescu L.G., Khan A. (2008) 'Disaster management cycle: a theoretical approach'. Management and Marketing. 6(1). pp. 43–50.
- 11 Gubanov V.M., Mihajlov L.A., Solomin V.P. Chrezvychajnye situacii social'nogo haraktera i zashhita ot nih. – М.: Drofa; 2007. – S. 57.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯ ОРТАЛЫҒЫ

Орталық ректордың 24.04.2012 жылғы № 68 бұйрығымен құрылды.

Қызметтің негізгі ғылыми бағыттары:

- қолданбалы және ғылыми психологиядағы инновациялық технологияларды талдау және өңдеу;
- жаңа инновациялық технологияларды енгізу және іске асырумен байланысты ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу;
- қолданбалы және тәжірибелік психология саласында жаңа инновациялық технологияларды жасау;
- тұрғындарды психологиялық қызметпен қамтамасыз ету;
- мамандардың психологиялық сауаттылықтарын жоғарылату.

**Байланыс ақпараттары: Алматы қаласы,
әл-Фараби даңғылы 71.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Философия және саясаттану факультеті.
Тел.: 292-57-17, ішкі: 2131.
E-mail: Fatima.Tashimova@kaznu.kz**